

Kap 7 : Karl XIV Johan (I) (1810-1818) – ”Mannen vi valde”.

*Människan har fått två händer:
En för att grabba tag med &
en för att hålla fast.*

Det är svårt att sammanfatta Jean Bernadottes svenska karriär. Den var alltför splittrad. Kapitel 7 & 8 är nedslag i verksamheten inom tre områden:

- Jean anländer till Sverige, sätter sig in i svenska förhållanden och introducerar det franska systemet med propaganda, tidningscensur, inrikesspionage & mutor.
- Jean förbereder sitt dansk-norska fälttåg vilket inkluderar en omväg genom Tyskland & Frankrike. Finland överges. Norge tvingas in i en union. ”1812 års politik.”
- Jean byter verksamhetsområde från slagfältet till nationalekonomi med blandad framgång. (Se nästa kapitel.)

* * *

Kungen kommer!

Den 19 oktober 1810 anlände Jean till Helsingör i Danmark där han inför ärkebiskop Jacob Lindblom konverterade till protestantismen. Någon religionsundervisning var det aldrig frågan om. Lindblom: ”Jag hade berett mig på att lämna honom en kort upplysning om skiljaktigheterna mellan våra trosbekännelser och han har [i stället] hållit för mig en föreläsning om alla religioner sedan världens skapelse.”¹ Dagen därpå kl 15 satte han sin fot på svensk mark – Helsingborg. Den 2 november tågade han in i huvudstaden och under en ceremoni den 5 november i rikssalen förklarade Karl XIII honom som sin adoptivson – hädanefter känd under namnet Karl (XIV) Johan. Karl Johan hade kronan på under ceremonin men vid trohetseden tog han av den och avlade den knästående inför Karl XIII. Han gjorde med sitt ståtliga utseende & belevade sätt ett mycket gott intryck. Jag citerar Karl XIII:s generaladjutant Charles Jean Bapiste de Suremain (1762-1835) som 1810-1815 hade mycket att göra med honom:

Den tjusning, den nye kronprinsen först utöfvade på konungen, blef snart allmän; så stort är de yttre formernas värde. Man hade väntat sig en annan hållning, ett sätt, som smakade af kasern, och man fann ett vackert yttre och en hofmans ledighet, artighet och till och med fina smicker. Huru skulle man då kunnat motstå? I synnerhet voro kvinnorna förtjusta. Måhända skulle jag själf vunnits af hans tjuvningskraft, om icke min vän, general Eblé, en af franska armens mest aktade officerare, som tjänat under hans befäl, talat om honom på ett sätt, som gjorde, att jag var på min vakt mot denna känsla. Jag föresatte mig också att kallblodigt iakttaga hvad som hände och framför allt vara mycket försiktig i allt hvad jag gjorde och sade.

De första dagarne efter prinsens ankomst ägnades åt fester och ceremonier. För honom var det något alldeles nytt att aflägga trohetseden till kungen inför de församlade ständerna. Jag har emellertid icke sett en mindre förlägen man. Hvarken den dräkt han bar eller tillfällets högtidlighet tycktes besvära eller imponera på honom. Det tal han höll var värdigt, ehuru ganska långt och framsades med stor säkerhet; det behagade till och med dem, som icke förstodo det. För min del var jag alldeles häpen öfver det sätt, hvarpå en af frihetens gamla soldater förstod att uppträda som prins.

¹ Söderhjelm 1939: s. 241.

Kort därefter fick jag tillfälle att bevittna den skicklighet, med hvilken han visste begagna sig af allt, för att göra verkan och, så att säga, tjusa gatan. På slottets borggård hölls en stor parad, och följaktligen hade många nyfikna samlat sig.

Några gardesdragoner sökte med dragna sablar, men utan att misshandla någon, upprätthålla ordningen och satte i själfva verket föga hinder för folkets närgångenhet. Detta oaktadt kallade prinsen deras anförare till sig, tycktes lifligt förebrå honom hans soldaters förfarande och lät dem helt och hållet afstå från allt ingripande, så att trupperna kommo och defilerade blandade med folkhopen. För visso var det icke utan beräkning, som en före detta fransk general visade så mycket undseende för folket, och jag skulle kunna berätta mer än ett drag af samma slag.

På samma gång prinsen sålunda visade en så stor önskan att behaga de lägsta klasserna, försummade han icke de andra. Präster, adelsmän, borgare, bönder, militärer, alla behandlade han på sådant sätt, att han inympade antingen tillgifvenhet eller förhoppningar. För dem, som icke förstodo franska, ersatte hans välvilja och nedlåtande ansiktsuttryck orden.

Hvad kungen angick, hade kronprinsen lyckats att fullständigt intaga honom genom alla möjliga betygelser och tecken till yttre vördnad och ifrig uppmärksamhet. Alla aftnar infann sig kronprinsen regelbundet hos drottningen. Där satt han mellan henne och kungen vid ett stort rundt bord, kring hvilket damerna och hofmännen samlade sig och bildade cercle, stående bakom dem. Här höll han också samtalets tråd, hvilken han ledde efter behag och gjorde underhållande genom sina berättelser och till och med genom sitt blotta tonfall. Talade han i historiska ämnen, tycktes han vara de kunnigaste personer öfverlägsen, ty han uppehöll sig med förkärlek vid de minst kända tidehvarfven, och man var helt förvånad öfver att höra honom djärft hålla föredrag om Odins och Birger Jarls tider, om östromerska rikets revolutioner och den franska monarkiens begynnelse. Talade han om krig, var det alltid med en mycket skicklig blygsamhet, som han berättade sina vapenbragder. I förvaltning eller finanser ådagalade han däremot större anspråk och talade utförligt och med synbar belåtenhet om sina arbeten såsom krigsminister under direktoriet. Ofta vände han sig till sina åhörare och tycktes begära deras bifall eller söka upplysningar af dem. Jag tillfrågades mer än en gång och råkade stundom i förlägenhet att motsäga honom, då händelsevis talet föll på Ludvig XV:s och Ludvig XVI:s regeringar, som han tycktes känna mindre väl till än Carl den stores.

...

Hvad som också afhöll mig från att gifva vika för prinsens sätt var, att af de fransmän, han fört med sig, några skyndat att bilda en särskild polis, hvars berättelser han betalade och girigt åhörde. Han uppmuntrade i detta afseende likaledes hela världen, och rapporter inströmmade också från alla håll; om de icke alltid voro gynnsamma för honom, tog han illa vid sig och såg öfver allt fiender. Här af härledde sig också förtret, fördomar, tillmälen och uppträden, som började afkylla många personer.

...

Begåfvad med en särdeles liflig inbillningskraft, var han, som lefvat och kommit sig upp midt under politiska stormar, för den skull också så mycket mera tillgänglig för alla slags intryck, och äfven de obetydligaste omständigheter erhöilo i hans ögon vikt och betydelse. Af de rön, han under sin tillryggalagda lefnad gjort, hade han vant sig att långt mindre räkna på individernas moralitet än på deras lidelser och intressen; han såg människohjärtats dåliga sidor och vände sig företrädesvis till dessa. I högsta grad angelägen att få veta hvad man gjorde, hvad man sade, hvad man tänkte, ökade han sin aflönade polis med en talrik skara spioner, som visserligen icke uppbar någon ersättning, men fördärflikt inverkade på de svenska sederna. Mycket mån om att

blända, förtretades han öfver att icke alltid häri lyckas som han velat, och afhöll sanningen genom att icke tåla motsägelse. Alltför ofta förifrade han sig till följd af sitt häftiga lynne, och följden häraf blef obetänksamma ord, förhastade omdömen, orättvisa beskyllningar, allt saker, som sällan höllos hemliga, äfven om han efteråt ångrade sig. [de Suremain berättar om flera av Jeans utfall som berörde honom själv och omgivningen illa.]

...

På detta sätt förflöto de första månaderna, som prinsen tillbragte i Sverige. Ehuru han därstädes ännu icke rättsligen regerade, var han likväl den faktiske regenten. Alla viktiga angelägenheter meddelades honom, innan de föredrogos i statsrådet, i hvilket han deltog. I de flesta fall kunde han icke ha någon stadgad mening, emedan han icke kände landets lagar. Hans åsikt blef lika fullt nästan alltid rådande, då den icke stod i afgjord strid mot dessa.²

Karl Johan hade sin svit med sig, men bara första halvåret. I början av 1811 anslöt sig hustrun Desirée, sonen Oscar & Karl Johans förvaltare & barndomsvän Louis Marie Camps. Desirée stannade dock bara några månader.

Karl Johan påstod sig inledningsvis haft för avsikt att förbli lojal mot Napoleon, men tänkte som känt om. Den 23 mars 1813 skrev han denne ett ”offentligt” brev där han motiverade sitt handlande: ”I politik, Sire, finns det varken vänskap eller hat; det finns bara förpliktelser att fylla mot de folk som Försynen har kallat oss att styra. Deras lagar och företrädesrättigheter äro skatter som äro oss kära, och om man för att skydda dem också blir tvungen att avstå från gamla relationer och familjesympatier, så får en furste, som vill fylla sin uppgift, aldrig tveka om det beslut han skall fatta...”³ Kanske det. Karl Johan hade mycket höga tankar om betydelsen av en lojalitetsed. Hans lojalitet var fullständig ända till dess han bytte den. Denna sida av Karl Johans karaktär mötte senare föga gensvar hos fransmännen som tog anstöt av att han ingick i den koalition som tvingade Napoleon till underkastelse.

*

Citatet ovan visar hur Karl Johan uppfattades av hovkretsarna omedelbart efter sin ankomst. Skenet var dock bedrägligt. Det fanns inga politiska partier i modern mening men det fanns läger, falanger & grupperingar som alla hoppades på hans stöd. Karl Johan förhöll sig avvaktande under tiden som han genom sina ”spioner” försökte komma underfund med läget. Karl Johans obefintliga svenska komplicerade allting. Hans umgänge var begränsat & alla dokument måste översättas. I början handleddes han av sin svensklärare Peter Adam Wallmark (1777-1858). Ytterligare en (självutnämnd) mentor var änkedrottning Sofias handsekreterare m m Axel Gabriel Silverstolpe (1762-1816) som såg till att han fick en fransk översättning av regeringsformen. Han höll även ett par seminarier om tankegångarna bakom den. Något om Silverstolpe:

Statsvälvningen 1809 gav S ett osökt tillfälle att verka praktiskt för sina politiska idéer. Han publicerade en rad viktiga broschyrer och var ledamot i KU vid flera riksdagar. Sin mest bestående insats gjorde han som en av männen bakom 1809 års grundlagsverk. Det problem han föresatte sig att lösa som grundlagsstiftare var att förena kungadöme och frihet. Svaret gav han 1809 i den inflytelserika skriften *Hvad synes allmänna opinionen önska till en, nu möjlig, förbättring af svenska*

² de Suremain 1902: 197-209.

³ Söderhjelm 1939: ss. 277-278.

statsförfattningen?, som publicerades kort innan arbetet i KU började. S analyserar där den allmänna eller upplysta opinionens inställning och agiterar för det s k Håkansonska förslaget till ny författning, vilket utarbetats på regeringens uppdrag och skulle komma att ligga till grund för den slutliga regeringsformen.

Några av grundtankarna i S:s skrift gick senare igen i regeringsformen, t ex förbudet för konungen att närvara vid riksdagens överläggningar och beslut samt vid utskottens (utom hemliga utskottets) sammanträden. Den största skillnaden mellan broschyren och Håkansonska förslaget var, att S inte tillerkände konungen veto i lagstiftningsfrågor. Att han på denna punkt inte fick gehör för sina tankar framgår av att regeringsformen gav konungen delad lagstiftningsmakt med riksdagen. Däremot antogs S:s förslag att i grundlagen skriva in ett förbud att nyttja vapenmakt mot ständerna eller dess enskilda ledamöter. Sådana angrepp mot den andra statsmakten var nu att betrakta som högförräderi. Denna bestämmelse, som tillkom för att skydda riksdagen mot kupp försök från framför allt konungamaktens sida, var inspirerad av de franska revolutionsförfattningarna och innebar en nyhet i sv statsrätt. I representationsfrågan, som aktualiserades under grundlagsriksdagen, anslöt sig S till uppfattningen att riksdagen även i fortsättningen skulle bestå av de fyra stånden, men med tillägg av företrädare för den talrika bruks- och jordägande klass som dittills saknat politisk representationsrätt. Tre år senare gick han längre och utdömde hela ståndsrepresentationen. Det skedde i skriften Försök till utveckling af grunderna för svenska regeringssättet, där han förespråkade en tvåkammarriksdag, ”varuti stånden vore förblandade”.⁴

Det Håkansonska förslaget (HF1) var en enmansutredning på uppdrag av den provisoriska regeringen, och som därefter arbetades om av en partssammansatt kommitté till 1809 års regeringsform (RF1). Karl Johan tycks ha blivit så imponerad av Håkansons förarbete, att han uppdrog denne att utarbeta ett förslag nummer två, mera i linje med hans egen inställning (HF2), som därefter arbetades om av Karl Johans kronprinskansli till 1812 års regeringsform (RF2). Och vilken var denna Karl Johans inställning? I brist på en politisk deklaration refererar Andgren (1933) till ett utkast till Schinkels historik (1852), eventuellt nedskrivet efter Karl Johans diktamen, som han finner vara en övertygande beskrivning:

»Il se trouvait placé entre les deux régimes qui divisaient le monde. Enfant de celui de la révolution il venait prendre place dans le cercle des anciennes dynasties». [Han befann sig mellan de två åskådningar som delade världen. Barn av revolutionens, måste han anpassa sig till de gamla dynastierna.] Han hade emellertid gått igenom *»la crise de la maladie du siècle»* [livsåskådningskris] och kunde ansluta sig till dem som funnit, att folksuveränitetsprincipen, vilken hade en så magisk dragningskraft på massorna, är i verkligheten en fiende till all styrelse. Det var tydligt, att när denna princip anbragtes på våra gamla och skröpliga förvaltningsformer, så skulle ett fullständigt kaos uppstå. Kronprinsen hade därför aldrig ådagalagt en oblandad sympati varken för 1809 års män eller för deras verk, som hade paralyserat statsmakten genom för mycket fjättrar och ofta illa ordnad kontroll. Hans roll var rojalistens, och fastän han var *»prince nouveau»* [uppkomling] ville han gärna stödja sig på *»les anciens éléments de la monarchie»* [etablissemangen]. Samtidigt framhålles, att han ålade sig en utomordentlig försiktighet för att säkra sin nya dynasti och för att åstadkomma en sammansmältning av de olika partierna och göra dem sig underdåniga

⁴ Christensen 2003.

och tillgivna. Hans uppträdande var till stor del föranlett av omständigheterna, av hans ställning och av hans familjs intressen.⁵

Andgren (1933) listar mängder av skillnader mellan RF1 & RF2 som alla kokar ned till större handlingsfrihet för kungen. Exempel: Enligt RF1 åligger det kungen att höra sina officiella rådgivare. I RF2 får kungen själv avgöra om han vill lyssna till dem & även det sätt på vilket ärendena skall beredas. Enligt RF1 bestämde riksdagen beskattningen & dess ändamål. I RF2 fick kungen använda vilka pengar som helst till vad som helst. Enligt RF1 var tryckfrihetsförordningen (TF) en grundlag, och ändringar måste godkännas av två på varandra följande riksdagar. RF2 nedgraderade TF till vanlig lag. O s v. RF2 lades aldrig fram för riksdagen, men Karl Johan tog sig fram till 1815 många av dess friheter, med hänvisning till landets nödläge. Karl Johan hade i egenskap av Napoleons & ödets man, vald tronföljare och Sveriges sista hopp en sådan ställning att ingen ville motsätta sig hans direktiv. Kung, regering, ständer & folk lät sig dompteras till dess faran var över.⁶ När nödläget upphörde började dock processen att tvinga honom tillbaka till 1809 års regeringsform. En minidebatt under Karl Johans senare år var om hans trohetsed till Karl XIII respektive troned till riksdagen även innebar att han svurit att hålla sig till regeringsformen. När det begav sig hade dock inte regeringsformen en sådan status som den senare fick. Karl Johan tycks ha sett den som ett rundningsmärke.

Karl Johan hade även mängder av samtal med ”hommes de talent” (inflytelserika) där han för ovanlighetens skull höll tyst & lyssnade på vad personerna hade att säga. Han kom dock att omge sig med politiska moderater – moderata rojalister & moderata konstitutionalister. En elakare samtidsbeskrivning är ”intelligenta men hållningslösa vingelpettrar som han kunde dominera”. Mest känd av dessa har blivit Carl Otto Mörners svåger Gustaf af Wetterstedt, ”kronprinsens personlige minister”, vars politiska övertygelse var så diffus att han kunde företräda vem som helst om vad som helst. Lars von Engeström fyllde samma funktion för Karl XIII. Med tiden upptäckte de som hade en politisk övertygelse att Karl Johans artiga bemötande var ren humbug – han struntade fullständigt i vad de hade att säga (så vitt det inte gick att utnyttja) & han bytte aldrig åsikt om någonting.

*

Karl XIII:s sjuklighet gjorde att Karl Johan redan den 17 mars 1811 insattes 10 månader som regent. Som prinsregent blev Karl Johan även överbefälhavare. Enligt konstitutionen krävdes ett riksdagsbeslut för vikariatet men beslutet togs av Karl XIII personligen. Detta ledde till några smådeskrifter och Karl Johans första konfrontation med det svenska civilsamhället. Han lät samla alla Stockholms boktryckare och sade dem ”att han, om någon af dem vidare understode sig att låta massan uppviglande pamfletter utgå från sin officin, ofördröjligen skulle gifva befallning om boktryckarens gripande och utan vidare omständigheter genast skulle låta fysiljera honom.”⁷ Meningsutbyten klipptes av med att om de inte upphörde skulle han låta kasta ut personen genom fönstret (défenestrer) eller återvända till Frankrike.

Det som låtit mest tala om sig är följderna av Karl Johans militära mobilisering senare det året. Utskrivningarna ledde den 15 juni 1811 fram till Sveriges sista ”bondeuppror”, de s k Klågeruppskravallerna. Jean misstänkte ett rojalistiskt uppror stött av Danmark och gav

⁵ Andgren, 1933: ss. 144-145.

⁶ Termænius 1938: ss. 27-28; Carlson 1990: ss. 21-24.

⁷ Rapport från ryske ministern Suchtelen. Stockholm 1811-03-28, citerad i: Ahnfeldt & Suchtelen 1887: s. 236; Boberg 1989: s. 32.

militären fria händer. Upplösningen var att cirka 800 bönder förskansade sig på Klågerups gård beväpnade med musköter & sablar. Mot dessa stod 150 soldater med två kanoner. Efter fruktlösa förhandlingar kom det till drabbning varvid ett 30-tal bönder dog.⁸ Resten ställdes inför rätta. Straffet för uppror var döden för samtliga eller för var tionde enligt lotten men i slutändan avrättades bara tre.⁹ Den utlösande faktorn tycks ha varit att de betalt för att slippa, men detta lämnades utan avseende.

I början av 1812 lät Karl Johan upprätta en hemlig politisk polis (HPP). Organisationen tycks ha varit en kopia av sin franska motsvarighet. Målgrupperna var danskar & Gustavianer. Senare även liberaler. Det är oklart vad den rent konkret åstadkom. Det fanns en instruktion till länsstyrelserna, i Stockholm överståhållaren, att varje vecka rapportera om ”lugnet i landet”, ”allmänhetens tänkesätt för eller emot regeringen” & ”aktgifvande på misstänkta personer”.¹⁰ HPP läste tidningar & pamfletter, avlönade angivare, satt med vid oppositionens möten, bröt sigill & rapporterade skvaller. Stockholmsavdelningen rapporterade direkt till Karl Johan & är den mest omskrivna: inledningsvis sorterade den under publicisten & agitatorn Carl August Grevesmöhlen (1754-1823); 1812-1816 under överståhållaren Carl Mörner (1755-1821); 1816-1818 under överståhållaren Olof Rudolf Cederström (1764-1833); 1830-1840 under t.f. polismästaren Klas Ulrik Nerman (1792-1852). Samtliga antas genom sin (över)rapportering ha underblåst Karl Johans ”skuggrädsla”. Konsekvenserna för de utpekade var publiceringsförbud, fästning, dödsstraff, landsförvisning, avsked från sina förtroendetjänster & indragna pensioner. Man kan ju föreställa sig att en eftertankens kranka blekhet bredde ut sig om valet av Karl Johan som tronföljare.

*

Ovanstående krävde pengar men 1812 års riksdag var mycket medgörlig. Samtliga Sveriges utlandsbesittningar överlämnades till staten, d v s Karl Johan, att administrera & beskatta utan riksdagens inblandning. Svenska Pommern fram till 1815, Saint-Barthélmy fram till 1878, ”Guadelouperäntan” fram till 1982. ”Barthélmykassan” finansierades vissa år genom överbrygningslån, även dessa fredade från ständernas revisorer. Ovanpå detta fanns rubelfonden från 1812, piasterfonden från 1813 & pommerska fonden. Gunnar Heckscher anar det värsta:

Man torde kunna antaga, att Karl Johan, som av egen erfarenhet kände Napoleons sätt att genom penninggåvor binda de närmaste medhjälparna vid sin person, icke var främmande för tanken att även i Sverige pröva en liknande metod. Vid förhandlingarna om Guadeloupe erkände han öppet för engelske ministern, att han bl a avsåg inkomsterna av detta förvärv som ett medel att kunna utöva korrption, ehuru denna visserligen i första hand skulle gälla ständerna. Men han fick även gång efter annan personligen träda emellan för att med lån eller gåvor hjälpa landets ledande män ur ekonomiska svårigheter. ... Så länge något sådant kunde förekomma, var den svenska byråkratin icke självständig. Kungamakten hade kvar något av sin patriarkaliska natur, och statsrådet stod icke tillräckligt fritt för att kunna hävda sig som en fullt oberoende faktor i statslivet.¹¹

⁸ Rosborn 1991.

⁹ Bentz 1941.

¹⁰ Tyska betraktelser vid Carl XIV Johans död. I: Augsburger Allgemeine Zeitung & Aftonbladet, 1844-05-09, s. 2.

¹¹ Heckscher 1933: s. 316.

Sten Sjöberg tror mera på att Jeans "valkampanj" – alla Fourniers löften i hans namn – blev dyrare än tänkt, att han som kronprins tvingades in i ett dyrbart levnadssätt och att politik, oavsett hur den bedrivs, kräver tre saker – pengar, pengar och åter pengar:

Det är mer än sannolikt att Karl Johan var i mycket starkt behov av pengar under kronprinstidens tidigaste år. För att vinna popularitet hade han givit handtryckningar och sannolikt beviljat en del lån till opålitliga gäldenärer. Han hade aldrig varit särskilt förmögen. ... Hustruns och sonens hushållning i Paris var ståndsmässigt kostsam och när han började installera sig i Sverige var det mängder av personer som köade för handtryckningar. Många journalister och skriftställare krävde ekonomisk uppmuntran för att befordra kronprinsens åsikter till allmänheten. Den hemliga polis han efter franskt mönster snabbt inrättat i Sverige hade chefer som var i behov av pekuniär uppmuntran, liksom framträdande men ekonomiskt dåligt lottade riksdagsmän.¹²

* * *

Krig & fred

Det förefaller som om Karl Johan redan 1810, medan han fortfarande befann sig i Frankrike, informerades om 1808 års diskussioner med prins August om en "lillskandinavisk" union. Under 1811 diskuterade han detta med Napoleon och motiverade unionen med "naturliga" landgränser. Motprestationen skulle vara att ingå i Napoleons allians mot Ryssland. Under tiden sonderade han även Rysslands & Englands inställning. Historikern Einar Carlsson tolkar diverse information som att Karl Johan ett tag hoppades på att Napoleon eller Alexander I skulle stödja en nordisk storstat Sverige-Norge-Finland, men där blev han besviken.¹³ Sverige hade i Parisfreden den 6 januari 1810 fått tillbaka i Svenska Pommern (som de förlorat till Frankrike i det Pommerska kriget 1805-07). I utbyte måste Sverige förklara England krig & ansluta sig till Kontinentalsystemet. Under Karl Johan fortsatte dock handeln med England. Dubbelspelet resulterade i att Napoleon januari 1812 lät återockupera Svenska Pommern för att tvinga Karl Johan att binda sig vid Frankrike.¹⁴ Kontraproduktivt visade det sig. Sverige kastade sig i stället i armarna på Ryssland och skrev den 18 september 1812 på ett avtal, det s k Åbo-traktatet, där Ryssland skulle stödja en Svensk annektering av Norge – med vapenmakt om det behövdes – och i utbyte skulle Sverige stödja Rysslands annektering av Polen. En hemlig paragraf stipulerade att länderna skulle bistå varandra militärt om de angreps.

Utanför protokollet lovade Alexander I dessutom Karl Johan att på alla sätt stödja hans dynasti vilket kom bra till pass vid Wienkongressen 1814/15 där Gustavianernas försök att få prins Gustav av Wasa återinsatt som svensk tronföljare inte fick gehör. Alexander påstås även ha stött Karl Johan i hans förhoppningar att bli Napoleons efterträdare. Om Karl Johan hade sådana ambitioner eller om ett sådant muntligt löfte fanns, visade de sig snabbt verklighetsfrämmande. Den 12-30 april 1814 vistades Karl Johan i Paris där följande skall ha inträffat: "Desideria brukade med smärta erinra sig, hur pöbeln en kväll under ursinniga rop av: »Ned med landsförrädaren! Till lyktstolpen med överlöparen!» krossade fönsterrutorna i deras hotell. Detta uppträde – berättade drottningen – gick Karl Johan djupt till sinnes, och nästa morgon lämnade han Paris – för alltid."¹⁵ Efteråt skyllde Karl Johan på att ha blivit missledd

¹² Sjöberg 1978: ss. 45-46.

¹³ Carlsson 1948.

¹⁴ Carlsson 1954.

¹⁵ Louis de Bourrienne, citerad i: Lindwall 1919: s. 185; Desirée, citerad i: Brander 1923: s. 128.

av Alexander I om opinionen.¹⁶ I Paris fick han av Alexander I veta att Österrike varit emot honom redan från början & mot slutet även England som hellre ville ha en Bourbon på tronen än en f d Napoleon-protogé.

Alexanders motiv för att ingå ett för Karl Johan så fördelaktigt avtal & sedan hålla fast vid det har diskuterats. Ståndpunkterna varierar mellan att Alexander på alla sätt ville säkra sin nordiska flank och att han fascinerades av Karl Johans person. Omöjligt dock att avgöra. Kanske spelade även Alexander dubbelt, tredubbelt eller för gallerierna. Efter Wienkongressen var han inte lika tillmötesgående.

”1812 års politik” godkändes av en extrainkallad riksdag den 13 april 1812 till 18 augusti. Karl Johan gick under riksdagen så långt som att han höll ett tal till ständerna på svenska utifrån ett manuskript skrivet med fonetisk skrift – hans enda försök i den vägen. Ytterligare beslut fattades. Det som låtit mest tala om sig är införandet av allmän värnplikt, bevillningen av krigsskatt, ensidig avskrivning av hela den svenska utlandsskulden (enligt andra uppgifter 2/3 av skulden) & ändringarna i tryckfrihetsförordningen (tillståndsbevis för utgivning, indragningsmakten och en uppluckring av brottsrubriceringen för högmålsbrott). Eftersom ändringarna i tryckfrihetsförordningen började tillämpas direkt (inte efter ytterligare en riksdag) kan man tolka det som att RF2 denna riksdag började införas bakvägen.

*

Därefter gick Karl Johan ut i krig. Målet var Danmark, men på grund av utfästelser till Alexander I i Åbo tog han 1813-1814 omvägen över Tyskland & Frankrike. England bidrog med tillräckliga medel för 30 tusen man. Ryssland & Preussen bidrog med ytterligare 15 tusen man. Karl Johan kritiserades efteråt för en långt driven försiktighet i sin krigsföring, men målet var trots allt Danmark & Norge. Napoleons barndomsvän Pozzo di Borgo, nu ryskt sändebud, har gett en beskrivning av ett nattligt samtal den 7 maj 1813. Karl Johan upplevde sig med alla utfästelser stå med ryggen mot väggen:

You will be curious to know something about the Prince's personality. He certainly possesses distinguished qualities and talents. As he says himself, he has never been unlucky at war. But the discipline and training of the Revolution reveal themselves in his manners. Discussions with him are always lively and unmethodical. He speaks with eloquence, but without arrangement. *L'amour-propre* [narcissism] is displayed in every word. The sun never rises except by his advice. We spent the entire night in conversation. He mingles protestations of frankness and simplicity with a strong dose of *finesse* and boastfulness. When he perceived that I saw through him, he became natural and ended by speaking with emotion. He said “If I do not obtain Norway and if I do not reap success, a violent death must be my destiny. I shall leave my son to the guardianship of Swedish honour. Even as a private individual he will have from his mother an honest independence.” In truth the Prince is on the gridiron [*sur la braise*].¹⁷

Det finns också en beskrivning från en audiens med engelske sändebudet Sir Charles Stewart den 8 juli samma år:

¹⁶ Louis de Bourrienne, citerad i: Crusenstolpe red. 1837b: del 2, ss. 208-215.

¹⁷ Barton 1925: s. 66.

The Prince Royal strikes me as being thoroughly French, *coeur et l'âme*. His engaging manners, his spirited conversation, his facility of expression, and the talents which are perceptible, even on a first interview, made no great impression on me, because I was prepared to meet all this. I rather regarded him as a highly finished actor; and I doubt if he is, in the long run, a character either to admire or confide in. ... England will retain him as long as it is for his advantage to be retained, but there is no natural link between him and his present allies.¹⁸

Höjer (1943) sammanfattar Karl Johans internationella ställning denna tid som att:

De tre månaderna från Trachenberg [juli 1813] till Leipzig [oktober 1813] äro det skede i Carl Johans levnad, då han intog sin mest lysande ställning och övade det största inflytandet på världshistoriens gång. De voro fyllda av framgångar, och den uppgift, som han själv formulerat i Trachenbergplanen, hade förverkligats. Men de svagheter, vilka vid några tillfällen framträtt i hans härföring [passivitet] såsom följd av det militära läget på nordarméns krigsskådeplats, av de politiska förhållandena och av vissa egenheter i hans egen personlighet [vacklan], hade starkt skadat hans prestige. Detta liksom den latent motståndningen mellan Sveriges och dess bundsförvanters intressen gjorde hans ställning falsk och vållade, att det stora inflytande, som han hade övat i Trachenberg, icke länge kunde bevaras. Det bör här tilläggas, att Österrikes inträde i koalitionen liksom de stora framgångarna mot Napoleon gjorde de allierade mindre beroende av Sveriges resurser och av Carl Johans personlighet än förut. Hans maktställning var därför under alla omständigheter dömd att försvagas i längden, men de nämnda händelserna och förhållandena påskyndade en utveckling, som i sig själv var ofrånkomlig. Oktober 1813 bildar därför en vändpunkt i Carl Johans bana såsom världshistorisk personlighet. Dess kulmen var passerad.¹⁹

Återstod att uträtta vad han från början föresatt sig. November & december 1813 besegrade Karl Johan de danska styrkorna. I Kiel-freden den 14 januari 1814 avträdde Danmark själva Norge – däremot inte exklaverna Grönland, Island & Färöarna – och erhöi i utbyte Svenska Pommern inklusive ön Rügen. Förhållandet mellan Sverige & Norge skulle enligt Karl Johan vara ungefär som mellan England & Skottland, vilket innebar ett omfattande självstyre.

Fredsförhandlingarna i Kiel, som inleddes i december 1813, ägde för Karl Johans del rum under stor tidspress. För varje dag han uppsköt nordarméns marsch mot Frankrikes gränser försämrades hans relationer med stormakterna i koalitionen mot Napoleon. Från danskt håll tog man därför tillvara på varje möjlighet att draga ut på tiden, samtidigt som man sökte och fick diplomatiskt stöd från Österrike. Karl Johan befann sig i ett nära nog desperat läge.

I det utkast till fredstraktat, som var utgångspunkten för förhandlingarna, stadgades i dess fjärde paragraf, att de norska stiftet och provinserna med allt vad de innefattade skulle "hädanefter med full äganderätt och överhöghet tillhöra kungariket Sverige och därmed förbli införlivade". På Karl Johans eget initiativ - innan utkastet förelades de danska delegaterna - hade denna formulering ändrats till att de norska provinserna hädanefter skulle "tillhöra Hans Maj:t Konungen av Sverige och utgöra ett kungarike förenat med Sverige". Norges införlivande med Sverige hade därmed avskrivits till förmån för bildandet av en statsunion.

¹⁸ Barton 1925: s. 80.

¹⁹ Höjer 1943: ss. 199-200.

Motivet för Karl Johans ingripande och ändring av fredstraktatens paragraf fyra synes ha varit att förmå norrmännen att utan motstånd acceptera en förening med Sverige genom att anknyta till den starka opinion, som krävde landets självständighet i form av ett eget kungarike. Ett annat och för Karl Johan själv än tyngre vägande motiv har emellertid varit att därmed demonstrera sin liberala inställning – något som klart framgår av hans brev till sina anhängare i Frankrike.²⁰

För att ytterligare komplicera den juridiska situationen hade Karl Johan 1812-14 utfärdat ett antal löften i form av flygblad, broschyrer & brev till inflytelsesrika, där han utlovade ett fritt Norge. Nedan ett exempel från 1813:

Swenskarne se med tillfredsställelse, att ett Nabofolk, som talar med dem samma tungomål, som bekänner sig till samma troslära, och i sitt hjerta underhåller känslan af det nationala oberoendet, önskar, ej underkasta sig Sverige, men förena sig med detsamma till ett gemensamt försvar. Det är ej således, och kan ej eller vara någon fråga om en sammansmältning af Norrige och Sverige, hwarwid det förra af dessa Riken skulle nödgas afsäga sitt namn, sina inhemska författningar, sina lagar och sina rättigheter: man önskar endast en upprigtig och rättsinnig förening, af tidens omständigheter föreskrifwen afwensom af Nordens [sic] interesse, påskyndad föröfrigt af de mellan Sverige och dess Bundsförwandter träffade öfwerenskommelser.²¹

Norge var inte lika lätt att ta över som Karl Johan hade förväntat sig av Kielfreden. I stället för att hälsa svenskarna som befriare från det danska oket försökte norrmännen bryta sig loss vilket tvingade Karl Johan till ytterligare inte särskilt välbetänkta eftergifter. Norge skulle inte bara vara en jämbördig part i en personalunion. Det skulle även ha en egen författning. Norge lät sig till att börja med nöja. Genom Wienkongressen hade de ju annars fått hela Europa mot sig. Senare återupptog de dock sitt frigörelseprojekt. 1821 avskaffade de sin adel. 1838 fick deras handelsflotta tillåtelse att föra norsk flagg. O s v. Läger man Åbo-traktatet, freden i Kiel, Moss-konventionen & övriga förhandlingar bredvid varandra framträder Karl Johans bristande regerings- & förhandlingsvana. Kortsiktiga vinster ledde till långsiktiga problem. ”Ett hårt slag i bordet från konungens sida följdes icke av ytterligare, konsekventa åtgärder till konungamaktens och unionens befastande, medan stortinget retirerade ett stycke i fråga om formerna för sitt uppförande men varken i sak eller i princip.”²² Karl Johans medgörlighet har lett till misstankar. Kanske var Desirées åsikt om Norge även Karl Johans: ”På det sättet hade vi ju en tron i reserv, om Wienerkongressen skulle kört bort oss från Sverige.”²³ Ytterligare en tänkt ”reservtron” 1816 var Argentina.²⁴ 1817 framstod Karl Johan som så tröttkörd att Engelske ministern trodde att han skulle abdikera till förmån för sin son & dra sig tillbaka till privatlivet.

*

Den alternativa, inte fullt så norsk-patriotiska versionen, är att danskarna genom sin kronprins Kristian (vid tillfället norsk ståthållare) lyckades sätta käppar i hjulet på det svenska maktövertagandet. Kristian lät sammankalla ett stormansmöte i Eidsvoll som den 16 januari 1814 utropade Norge till ett självständigt rike. Detta följdes upp med en provisorisk riksdag, även den i Eidsvoll, som den 17 maj valde honom till norsk kung. Vid tillfället antogs även en

²⁰ Weibull 1998: ss. 96-97; [Frankrikebrevens har inte gått att lokalisera.]

²¹ [Karl Johan.] Proklamation från 1813. I: Hemstad, 2014: s. 116.

²² Höjer 1960: s. 433.

²³ Brander 1923: s. 29.

²⁴ Medina 2009; Berezán 2016; Retsö 2018.

författning (F1). Därefter kom den svenska invasionen & förhandlingarna i Moss den 7-14 augusti. Svenskarna accepterade inte Kristian som motpart utan det var två av hans ministrar som förhandlade. Karl Johans roll i Moss är oklar, men den 9 september lade han fram ett eget författningalternativ (F2) som dock till den grad stärkte det svenska inflytandet att norrmännen vägrade acceptera det (se kapitel 8). Därefter avsåg sig Kristian alla tronanspråk & den 10 oktober abdikerade han. Författningen (F1) fick vara kvar men anpassades av norrmännen till unionen. Den reviderade versionen (F3) godkändes den 4 november av den norska provisoriska regeringen.

*

Den senare forskningen om perioden (Glenthøj 2010) har handlat om norsk-patriotismens folkliga förankringen. Som man kan förvänta sig var den svag, men växte med tiden, vilket gör att man gärna överdriver dess betydelse för händelseförloppet. Svenskhatet tycks ha ett större förklaringsvärde.

Eidsvollförfattningen (F1) har med tiden omgivits med en sådan mytbildning att det är svårt att bilda sig en uppfattning om aktstycket. General Magnus Björnstierna som ledde de svenska Moss-förhandlingarna har beskrivit dess tillkomst som att:

”This ”masterly production” is, with a few modifications, a translation of the Constitution framed *at Cadiz* in 1812 by the Spanish Cortes, renewed in 1820, and of which we know the deplorable history and the still more painful end: whereas this Spanish constitution is itself a copy of the French constitution of the year 1791, which led, in the short time of two years, to that of the *National Convention* and of the *Comité du Salut Public*. To this groundwork was added whatever the Swedish Constitution of 1809 contained restrictive of the power of the crown. This may explain how “this production of a mastermind” could be framed in the rather short time of four days.”²⁵

* * *

I väntrummet

Höjer (1943) avslutar sin skildring av Karl Johans kronprinstid i moll:

De tre sista åren före tronbestigningen äro kanske den del av Carl Johans långa levnadsbana, där han framstår minst till sin fördel. Hans svagheter - den oroliga misstänksamheten, den bristande självkontrollen i uttalanden och det alltför livliga privatekonomiska intresset - voro 1816-1818 särskilt påtagliga. Det får emellertid icke förbises, hur prövande hans situation vid denna tid var i väsentliga avseenden. Hans långa, verksamma militära och politiska bana, som nyss tycktes föra honom mot ännu större och mera lysande utsikter, hade plötsligt stängts och lämnat honom i det begynnande 1800-talets ganska stillastående och småskurna svenska samhälle, där de aktuella uppgifterna i allmänhet icke längre lågo inom hans intressesfär. De ideal, som han politiskt bekänt och som han hade att tacka för sin märkliga karriär, hade till synes lidit skeppsbrott. Den legitimistiska reaktionen triumferade och hotade honom med de övriga napoleonidernas öde. Och det svenska tronskiftet, vilket skulle ställa hållfastheten i den nya byggnad, som han rest åt sig och de sina, på det avgörande

²⁵ Björnstierna 1840: s. 5.

provet, syntes dagligen och stundligen vara omedelbart förestående men dröjde ändå från månad till månad och från år till år. Ett sådant tillstånd måste utgöra en svår påfrestning, utdragen dag för dag genom tre år, för ett oroligt lynne med anlag för misstro och onödiga farhågor, samtidigt som det erbjöd liten plats för hans stora egenskaper. Men om 1816-1818 utgöra ett mellanspel och ett icke alldeles glansfullt sådant i Carl Johans levnadsdrama, äro 1811-1815 själva huvudakten. Hans konungagärning var lång och i flera avseenden betydelsefull; som världshistorisk personlighet står och faller han dock med sin insats under den napoleonska epokens slutkris. Kortast kan denna sammanfattas såsom 1812 års politik med dess konsekvenser för Sverige: resignationen i fråga om Finland å ena sidan, unionen med Norge å den andra.²⁶

²⁶ Höjer 1943: ss. 447-448.